

כוונה בתפילה

א. בדף הקודם עסקנו בכוונה בקריאת שמע, ולמדנו את דברי הרשב"א שהכוונה שנדרשת בקריאת שמע היא כוונה ייחודית, שונה מהכוונה בה עוסקת סוגיית מצוות צריכות כוונה: 'כוונת הענין', ריכוז במשמעות המילים, במשמעות המעשה, בקבלת עול מלכות שמיים. בדף זה נעסוק בכוונה ייחודית נוספת, בכוונה בתפילה, ונפתח במפגש ראשוני עם מקורות הצורך בכוונה. המשנה בברכות מספרת על מעשיהם של החסידים הראשונים שהיו שוהים שעה אחת קודם התפילה (ה, א):

אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין, כדי שיכוונו לבם לאביהם שבשמים.

הברייתא מצווה על המתפלל לכוון את לבו לשמים (ברכות לא.):

תנו רבנן: המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים. אבא שאול אומר, סימן לדבר: תכין לבם תקשיב אזנך.

המתפלל צריך אפוא לכוון את לבו לשמים, לעמוד להתפלל מתוך כובד ראש. האם אדם שלא התפלל מתוך כוונה, מתוך ריכוז, שרק אמר את המילים וחשב תוך כדי כך על דברים אחרים, צריך לשוב ולהתפלל? אומרת הגמ' בברכות (ל):

רבי חייא בר אבא צלי והדר צלי. אמר ליה רבי זירא: מאי טעמא עביד מר הכי? אילימא משום דלא כוון מר דעתיה (בתפילה הראשונה ולכן אתה חוזר ומתפלל) - והאמר רבי אליעזר: לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין את לבו - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל (וא"כ מדוע מלכתחילה בכלל התפלל אם לא היית יכול לכוון)!

הוכח מדברי הגמ' שאדם שלא התכוון צריך לשוב ולהתפלל.

רבי חייא בר אבא התפלל פעמיים, ורבי זירא העלה אפשרות שהוא עשה זאת מפני שבפעם הראשונה הוא לא התכוון בתפילתו. עולה מכך שעל אדם שלא התכוון לשוב ולהתפלל.

וכך פוסק הרמב"ם הכותב (תפילה ד, טו):

כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה.

ב. למדנו אפוא שעל האדם להתכוון בתפילתו, ושואם הוא לא התכוון עליו לשוב ולהתפלל. האם יש הבדל בין חלקי התפילה השונים? יש חלקים שבהם חסרון הכוונה אינו מעכב? רבותינו הראשונים למדו את התשובה לשאלתנו מהסוגיה הבאה (ברכות לד):

איכא דמתני לה אברייתא: המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן, ואם אינו יכול לכוין בכולן - יכוין את לבו באחת; אמר רבי חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי: באבות.

נסה למצוא בסוגיה תשובה לשאלה האם יש חלקים שבהם חסרון הכוונה אינו מעכב.

עולה מהסוגיה הבדל בין הצורך בכוונה בברכה הראשונה ובין שאר הברכות: לכתחילה על האדם לכוון בכל הברכות, אך כאשר אינו יכול לעשות זאת יקפיד בכל זאת לכוון את לבו בברכה הראשונה ורק בה חסרון הכוונה מעכב.

הראשונים למדו מהסוגיה שהצורך בכוונה מעכב בברכה הראשונה בלבד. וכך למשל כתב הרא"ש (ברכות ד, כא):

מכאן משמע דמי שלא כוון דעתו לכל הפחות באבות שצריך לחזור ולהתפלל.

וכן הרמב"ם (תפילה י, א):

מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך.

ג. נתבונן עוד בדברי הרמב"ם בסוגיה זו. אחת התורות המפורסמות של ר' חיים מבריסק צמחה סביב קושי בדברי הרמב"ם בסוגייתנו. נתבונן תחילה בקושי ואח"כ בתשובתו של ר' חיים. בפרק ד' מהלכות תפילה כותב הרמב"ם (ד, א):

חמשה דברים מעכבין את התפלה אף על פי שהגיע זמנה, טהרת ידים, וכיסוי הערוה, וטהרת מקום תפלה, ודברים החופזים אותו, וכוונת הלב.

ובהמשך הפרק (ד, טו):

כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה, ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו, לפיכך הבא מן הדרך והוא עיף או מיצר אסור לו להתפלל עד שתתיישב דעתו, אמרו חכמים ישהה שלשה ימים עד שינוח ותתקרב דעתו ואח"כ יתפלל.

בפרק זה הרמב"ם לא כותב שיש לשוב ולהתפלל רק כאשר לא מתכוון באבות, ומשתמע מפשטות דבריו שהדין של 'ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה' נאמר בכל חלקי התפילה. אולם, בפרק י' הרמב"ם עוסק שוב בהלכות הכוונה בתפילה ופוסק שהכוונה מעכבת בברכה הראשונה בלבד (י, א):

מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך.

וכך שואל הלחם משנה (ד, טו):

וענין הכוונה משמע בסוף פ' אין עומדין (דף ל"ד ב) דלעיקובא לא בעי (בשאר כל הברכות חוץ מהברכה הראשונה) שכן אמרו שם ואם יכול לכיון וכו' יכוין באחת מהם ולא ידעתי למה לא הזכירו רבינו ז"ל.

מהו הקושי בדברי הרמב"ם? נסה להתמודד עמו.

הנחל איתן, ר' אברהם משכיל לאיתן, ענה (נחל איתן ד, טו):

וכתב הלח"מ שאינו יודע למה לא הזכיר רבינו הא דאיתא בסוף פ' אין עומדין דאם אינו יכול לכיון את לבו בכלל יכוין באחת מהן, משמע דלעיקובא לא בעי כוונה בכלל רק באחת מהן.

ובחנם כתב כן דהרי זכרו רבינו לקמן בריש פ' י' מהלכות אלו וז"ל מי שהתפלל ולא כוון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה ואם כוון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך ע"כ.

מהי תשובתו של הנחל איתן?

לדבריו, הרמב"ם פירט בפרק י' את ההלכה שכתב באופן כללי יותר בפרק ד'.

ר' חיים מבריסק יצא מכוח קושי זה לדרך חדשה ויסודית (חידושי רבנו חיים הלוי תפילה ד, א):
מסתמת לשון הרמב"ם מבואר דדין כוונה הוא על כל התפלה שכל התפלה הכוונה מעכבת בה, וקשה ממה שפסק הרמב"ם בפ"י שם ז"ל מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה ואם כיון את לבו בברכה ראשונה שוב אינו צריך, דמבואר להדיא דהכוונה אינה מעכבת רק בברכה ראשונה, וצ"ע. ונראה לומר דתרי גווני כוונות יש בתפלה, האחת כוונה של פירוש הדברים, ויסודה הוא דין כוונה, ושנית שיכוון שהוא עומד בתפלה לפני ד'. כמבואר בדבריו פ"ד שם ז"ל ומה היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו עומד לפני השכינה. ונראה דכוונה זו אינה מדין כוונה רק שהוא מעצם מעשה התפלה, ואם אין לבו פנוי ואינו רואה את עצמו שעומד לפני ד' ומתפלל אין זה מעשה תפלה, והרי הוא בכלל מתעסק דאין בו דין מעשה. ועל כרחק מעכבת כוונה זו בכל התפלה, דבמקום שהיה מתעסק דינו כלא התפלל כלל, וכאלו דלג מלות אלה, והלא ודאי דלענין עצם התפלה כל הי"ט ברכות מעכבין. ורק היכא שמכוון ומכיר מעשיו ויודע שהוא עומד בתפלה אלא שאינו יודע פירוש הדברים שזה דין מסוים רק בתפלה לבד, הוספת דין כוונה. בזה הוא דאיירי הסוגיא דברכות דף ל"ד [ע"א] המתפלל צריך שיכוון לבו בכל הברכות ואם אינו יכול לכוון את לבו בכולם יכוון באחת מהן, אמר ר' חייא א"ר ספרא משום חד דבי רבי באבות.

מהם שני דיני הכוונה? איזו כוונה מעכבת בכל התפילה ואיזו כוונה מעכבת רק באבות?

לפי ר' חיים ישנם שני דיני כוונה: האחד, 'שיכוון שהוא עומד בתפילה לפני ד' יתברך', מעכב בכל חלקי התפילה. על האדם להיות מודע במשך כל התפילה לכך שהוא עומד לפני ה', שכן תפילה ללא מודעות זו כלל אינה נחשבת כמעשה תפילה. בפרק ד' הרמב"ם עוסק בדין זה, ולכן הוא אינו מזכיר בו את החילוק בין ברכה ראשונה לשאר ברכות. הדין השני הוא 'כוונה של פירוש הדברים'. דין זה דורש מהאדם לומר את מילות התפילה מתוך מודעות למשמעותם, לתכנם. לומר רפאנו מתוך מחשבה שאני עכשיו מבקש מה' רפואה. בדין זה עוסקת הסוגיה המחלקת בין ברכה ראשונה לשאר ברכות ובו עוסק הרמב"ם בפרק י'. סוגיה זו עוסקת במצב שבו האדם מודע לעמידתו לפני ה' בכל חלקי התפלה אך לא מודע למשמעות ופירוש המילים, 'שמכוון ומכיר מעשיו ויודע שהוא עומד בתפלה... אלא שאינו יודע פירוש הדברים', ואז לא יצא רק כאשר לא כיוון באבות.

התבונן היטב בדברים וחזור אל דברי הרמב"ם. מה החידוש בהם? מה אתה חושב עליהם? אתה חושב שניתן לממש אותם, לפסוק לאורם להלכה?

ד. ר' חיים טוען אפוא שלדעת הרמב"ם על האדם להיות מודע לאורך כל חלקי התפילה לעמידתו לפני ה', ועליו לחזור ולהתפלל אם לא התפלל את כל התפילה מתוך מודעות זו. נלמד את דברי הרב עובדיה יוסף שהקשה על כך מספר קושיות (יביע אומר ג, ח):

גם מה שכתב הגר"ח מבריסק שהכוונה שעומד בתפלה לפני השי"ת היא מעכבת בכל התפלה. וכל ברכה שבתפלה שלא נאמרה מתוך כוונה זו, היא כאילו דילג אותה, דהוי כמתעסק. לכאורה לא משמע כן בירוש' (פ"ב דברכות סוף ה"ד), א"ר חייא אנא מן יומי לא כיונית (בתפלה), אלא חד זמן בעי מכוונה (אף פעם לא כיוונתי בתפילתי, ויום אחד רציתי לכוון) והרהרית בלבי, מאן עייל קומי מלכא קדמי, ארקבסא או ריש גלותא (וגם באותו יום הרהרתי בלבי מי נכנס קודם לפני המלך...). שמואל אמר אני מנית אפרוחי... (אני מניתי אפרוחים)... א"ר מתנא אנא מחזיק טיבו לראשי דכד הוה מטי מודים הוא כרע מגרמיה (אני מחזיק טובה לראשי שכאשר אני מגיע למדים הוא כורע מעצמו). ע"ש. וכ"ה בתוס' (ר"ה טז:): ושה"ל (סי' יז). ובאו"ז (סי' קב). ע"ש. ומשמע מהראשונים הנ"ל שדברי הירוש' כפשוטן. ואם איתא הרי באותה שעה שחושב בדברים אחרים מסיח דעתו מהכוונה שעומד בתפלה לפני השי"ת ולא יצא י"ח תפלה. אלא ודאי שכל שכיון בזה בברכה ראשונה די בזה, ואף שבשאר התפלה לא כיון בזה בהדיא, אמרינן סתמו כפירושו ועל דעת הראשונה הוא עושה... וכן מוכח בס' החינוך (מצוה תלג) שכל, ומענין מה שהזהירו אותנו בכוונת הלב בתפלה, וביותר בברכה ראשונה, שאז"ל שמי שלא כיון בה מחזירין אותו. וענין כוונה זה שחייבו חזרה בשבילה, הוא לפי הדומה שיתן האדם אל לבו שלפני ה' הוא מתפלל ואליו הוא קורא, ויפנה מחשבתו מכל שאר מחשבות העולם וייחד אותם ע"ז. עכ"ל. הרי שאף שהזהיר על הכוונה שעומד בתפלה לפני ה', מכל מקום כתב שזה מעכב דוקא בברכה ראשונה ולא בשאר ברכות.

מהן שתי הקושיות של הרב עובדיה יוסף על דברי ר' חיים?

ראשית, מדברי הירושלמי עולה שגם חלק מרבתינו האמוראים התקשו לשמור על ריכוז בכל חלקי התפילה ומחשבתם נדה לעיתים קרובות לדברים אחרים, וקשה לומר שאותם אמוראים לא יצאו ידי חובת תפילה! שנית, בעל ספר החינוך כותב שהכוונה שנדרשת בתפילה היא המודעות לעמידה בפני ה', ועל כוונה זו הוא כותב שהיא מעכבת רק בברכה הראשונה! נוסף ונקשה: הרמב"ם משתמש באותה לשון הן בפרק ד' והן בפרק י', כוונת הלב. קשה לומר שבכל אחד מהפרקים הוא עוסק בדין אחר. זאת ועוד, קשה מאוד לממש את דין הכוונה הראשון של ר' חיים במציאות הממשית, קשה להגדיר אותו, לחיות לפיו. לא נראה שלכך התכוונו חז"ל והרמב"ם, שתהיה כוונה, מודעות לעמידה בפני ה', שתעכב בכל חלקי התפילה.

ה. הרב טל צעד בדרך דומה עקרונית לדרכו של הנחל איתן, והוא מסביר בהרחבה את היחס בין שני פסקי הרמב"ם, בפרק ד ובפרק י. נלמד את דבריו (אסיף א):

והנה, יש שני מושגים שקרובים מאד זה לזה ושורשם אחד. המושג האחד הוא להתכוון והמושג השני הוא להתכוון. הראשון עשוי להיות שייך גם במהלך העשייה והשני שייך במהותו לפני העשייה. וכן נאמר בירושלמי (מגילה א', ח): "הכון לקראת אלהיך ישראל א"ר סימון התכוון לקראת אלהיך ישראל". בפ"ד הרמב"ם מתייחס לכל דיני ההכנה לתפילה, וכמבואר בתחילת הפרק (ד', א)... וכלשונו: חמשה דברים מעכבין את התפילה אע"פ שהגיע זמנה: טהרת הידים וכסוי הערוה וטהרת מקום התפילה ודברים החופזין אותו וכוונת הלב. המשותף לכל הדברים הללו הוא הצורך להכין את הדברים לפני התפילה כדי שבשעת התפילה יהיו ידיו טהורות

וערותו מכוסה ומקומו טהור ולא יהיו דברים החופזין אותו. וזו כוונת הרמב"ם גם ביחס לכוונת הלב. הרמב"ם מבאר את האיסור להתפלל כשהאדם איננו מיושב בדעתו, ואת האיסור להתפלל שיכור וכו' ואת הדין שלא עומדים להתפלל מתוך קלות ראש וכו'. ומצד הענין הזה מבאר הרמב"ם שצריך להתיישב בדעתו לפני התפילה, כדי שיוכל להתפלל בכוונה, ועל זה הוא אומר שאם הוא יתפלל בלי כוונה התפילה לא תהיה תפילה. ויוצא אפוא שענין דבריו בפרק הזה הוא לתאר ולהגדיר מה מוטל עליו לעשות לפני התפילה כדי שתפילתו תהיה בכוונה... ובנידון הזה, ההכנה לתפילה, לא שייך לדון מה קרה אם נוצרה מציאות שלמרות כוונת לבו לפני התפילה בכל זאת דעתו הוסחה ולבו לא היה עמו בשעה שהוא בפועל כבר נכנס לתפילה עצמה. ונראה שהנידון של פ"י עוסק בשאלה מה קורה כשדעתו הוסחה ממנו והוא הגיע לתקלות וטעויות כאלה ואחרות למרות שהכין את לבו לפני התפילה. דהנה, בכל הפרק שם הרמב"ם דן על טעויות בתפילה. ונראה שהרמב"ם הבין שטעות בתפילה היא מקרה פרטי של חוסר כוונה חלקי בתפילה... ולפי זה נראה שהרמב"ם קישר בין דיני טעויות לדין אי כוונה בחלק מהתפילה, כיון שלשיטתו הם שייכים לענין אחד. והרמב"ם צירף את ההלכה של אי כוונה בחלק מהתפילה להלכות הללו, והיא אפילו מהווה פתיחה לכל הפרק שם. והרמב"ם לא נחית לבאר את ההלכה הזאת בפ"ד, כיון שהוא באמת סמך על מה שהוא כתב בפ"י, ומשום שאין זה מענינו של פ"ד, העוסק בהכנה לתפילה, אלא דוקא מענינו של פ"י. ועיקר הסיבה שהרמב"ם מביא בפ"ד את הצורך לחזור ולהתפלל כשהוא לא התכוון, היא כדי להסביר את ההכרח להכין עצמו בענין הכוונה לפני התפילה. והרי הוא כמי שלא בדק את מקום תפילתו לפני תפילתו ונמצא שיש בו צואה שתפילתו תועבה. אבל יתכן שהוא יכין עצמו, ואעפ"כ הוא לא יצליח לכוון אלא רק כוונה חלקית בתפילה, כמו שהוא יכול לטעות בתפילתו, וזהו עניינו של פ"י.

מדוע בפרק ד' הרמב"ם לא הזכיר את ההלכה שבדיעבד די בכוונה באבות? מדוע הוא הזכיר אותה רק בפרק י'? מה הנושא של פרק ד' ומה הנושא של פרק י'?

1. נלמד לסיום דף זה את דברי השו"ע והמשנ"ב. **השו"ע** כותב (אור"ח צח, א):

המתפלל צריך שיכוין בלבו פירוש המלות שמוציא בשפתיו; ויחשוב כאלו שכונה כנגדו; ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו; ויחשוב כאלו היה מדבר לפני מלך בשר ודם היה מסדר דבריו ומכוין בהם יפה לבל יכשל, ק"ו לפני ממ"ה הקדוש ברוך הוא שהוא חוקר כל המחשבות. וכך היו עושים חסידים ואנשי מעשה, שהיו מתבודדים ומכוונים בתפלתם עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמות ולהתגברות כח השכלי, עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה. ואם תבא לו מחשבה אחרת בתוך התפלה, ישתוק עד שתתבטל המחשבה. וצריך שיחשוב בדברים המכניעים הלב ומכוונים אותו לאביו שבשמים, ולא יחשוב בדברים שיש בהם קלות ראש.

המשנ"ב מביא את דברי הפני יהושע (שם ס"ק א):

ועיין בפני יהושע ריש פרק אין עומדין שכתב דאלו הכוונות המבוארים כאן בשו"ע אי אפשר לכוין בשעת התפלה רק קודם ובתפלה צריך לכוין פירוש המלות עי"ש.

כוונה בתפילה ב

א. בדף הקודם התחלנו לגעת בסוגיית הכוונה בתפילה ונמשיך ללכת בה. נפתח במפגש עם השלכה נוספת של הדרישה לכוונה: האיסור להתפלל כאשר אדם מעריך שלא יצליח להתכוון. הגמ' מביאה את דברי רבי אליעזר (ברכות ל):

רבי חייא בר אבא צלי והדר צלי (התפלל פעמיים) אמר ליה רבי זירא: מאי טעמא עביד מר הכי? אילימא משום דלא כוון מר דעתיה (בפעם הראשונה) - והאמר רבי אליעזר: לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין את לבו - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל! (אם ידעת שלא תוכל לכוון בפעם הראשונה מדוע התפללת אז?).

בדף הקודם למדנו שאדם צריך לחזור ולהתפלל רק אם לא התכוון באבות. רבי אליעזר מורה לאדם לבחון את עצמו לפני התפילה, ואם הוא מגלה שאין ביכולתו לכוון לא יתפלל. מה יורה רבי אליעזר לאדם שמעריך שביכולתו לכוון באבות ולא בכל חלקי התפילה? האם עליו להתפלל בכל זאת? בגמ' בדף לד, ב מובאת ברייתא שדנה באדם שלא יכול לכוון לבו בכל חלקי התפילה: איכא דמתני לה אברייטא: המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן, ואם אינו יכול לכוין בכולן - יכוין את לבו באחת; אמר רבי חייא אמר רב ספרא משום חד דבי רבי: באבות.

נסה לענות על שאלתנו לאור דברי הברייטא.

הראשונים פירשו לאורה של הברייטא את דברי רבי אליעזר, וכך כתב הטור (אור"ח קא):
תנו רבנן המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות ואם אינו יכול לכוין בכולן לפחות יכוין באבות דאמר ר"א לעולם ימוד אדם עצמו אם יכול לכוין באבות יתפלל ואם לאו אל יתפלל.

ב. למדנו אפוא את דברי רבי אליעזר שאדם צריך לבחון את עצמו לפני התפילה, ולא להתפלל אם לא יכול לכוון לבו אפילו באבות. נמשיך ונלמד הוראות כלליות יותר המתייחסות למצבים שבהם בדרך כלל קשה להתכוון. הגמ' במסכת עירובין מביאה מספר הוראות שכאלו (עירובין סה):
אמר רב חייא בר אשי אמר רב: כל שאין דעתו מיושבת עליו - אל יתפלל. משום שנאמר בצר אל יורה. רבי חנינא ביומא דרתח (ביום שבו כעס) לא מצלי. אמר: בצר אל יורה כתיב. אמר רבי אלעזר: הבא מן הדרך אל יתפלל שלשה ימים... אבוא דשמואל, כי אתי באורחא לא מצלי תלתא יומי. שמואל לא מצלי בביתא דאית ביה שיכרא (הריח היה מפריע לו להתכוון).

חשוב: למדנו לעיל את דברי הטור שרבי אליעזר הורה לאדם שלא להתפלל רק אם מעריך שלא יוכל להתכוון אפילו באבות. האם אותו אדם שבא מן הדרך לא יכול להתכוון אפילו באבות? האם רבי חנינא לא היה יכול להתכוון אפילו באבות ביום שבו כעס? מה היחס בין דברי רבי אליעזר לדברים אלו?

נלמד את דברי הרב טל (אסיף א):

על כרחנו צריך לומר שאלו הם גדרים שבאים כזהירות וכשמירה לכך שהאדם יעמוד כדבעי לפני המלך בכוונה. הבינה הגמרא שאפילו אם אדם יצליח להתפלל בכוונה, ולעמוד בגדרים הבסיסיים שהוא נדרש להם מצד דיני כוונה, בכל זאת אין זה מכבוד התפילה שהוא יעמוד לפני המלך בהיותו בלתי מיושב בדעתו או בהיותו טרוד ויגע מהליכתו בדרכים... ולכן הורו האמוראים שאע"פ שהוא יעמוד בגדרי הכוונה, וברכותיו לא יהיו לבטלה, בכל זאת אין לו להתפלל במצב כזה... ויתירה מזו יתכן לומר שדוקא בגלל הזהירות המופלגת הנדרשת שתפילה תהיה בכוונה, קבעו חכמים גדרים והרחקות שימנעו את המצב הזה שאדם יעמוד לתפילה ולבו לא יהיה עמו. ולכן אפילו שהוא סבור שיש סיכוי סביר שיצליח לכוון בתפילה בכל זאת מנעוהו מכך שמא יוצר מצב שבכל זאת לא יוכל לכוון.

מהי כוונת ההוראות הכלליות ומהו טעמם, הרי סביר להניח שגם במצבים אלו אדם יוכל להתכוון באבות?

חכמים הורו לאדם שלא יתפלל במצב שבו קשה להתכוון משום כבודה של התפילה, וכדי למנוע מצב שבו יתפלל ללא כוונה ויתרגל לעשות זאת. יתכן מאוד שגם במצבים אלו היה יכול לכוון באבות, וכן שבאופן אישי הוא אומד את עצמו שיכול להתכוון באבות, ובכל זאת חכמים הורו שלא יתפלל במצבים אלו.

ג. רבותינו הראשונים דנו ביישום הלכות אלו בימיהם, וכך כתב הריטב"א (עירובין סה):
והא דאמרינן כי הבא מן הדרך שלא יתפלל שלשה ימים. אמרי רבוותא ז"ל שלא נאמרו דברים אלו אלא בדורות ההם שהיה לבם נכון, אבל עכשיו בין כך ובין כך אין מתכוונים ומוטב שלא תתבטל התפילה.

כיצד מנמק הריטב"א את ההבדל בין דורות התנאים והאמוראים ובין זמנו?

עכשיו בין כה אין מתכוונים ולכן יתפלל תמיד ללא קשר למצבו הנפשי וליכולתו להתכוון.
נלמד את הסברו של הרב טל לדברים (שם):

ולפי זה מיושב שדינים אלה אינם אלא הפלגה יתירה שנועדה לגרום לכך שהתפילה תהיה בכוונה ובדרך של עמידה בכוונת הלב לפני המלך. ועל זה אמרו הראשונים שהפלגות אלה לא שייכות אלא רק בכגון דורם של האמוראים שהיו מכוונים טובא בתפילותיהם. ולכן בזמנם היה מקום לעשות הרחקות יתירות מתפילות שאינן בכוונה ומתפילה שאינה בדרך של כוונה. אבל בזמנם של הראשונים שהכוונה התמעטה, כבר אין טעם בהפלגות אלה. והיינו כמו שאין מצות שמירת המקדש כשהמקדש חרב ואין תוספת שביעית בזמן הזה. ומלבד זאת סברו הראשונים שביטול התפילה במצבים כגון אלה יגרור את ביטולה של התפילה בכלל, דמציאות זאת שאין דעתם של הבריות מיושבת נעשתה למציאות שכיחה.

חשוב היטב: אפשר להסיק מדברי הראשונים שגם אדם שמעריך שלא יכול לכוון לבו באבות יתפלל בימינו? חשוב על חילוק בין הדינים לאור אופיים.

ד. מקום נוסף שבו כתבו הראשונים שקיים הבדל בין דורות התנאים והאמוראים ובין זמנם הוא החיוב לחזור ולהתפלל כאשר לא כיוון באבות. כותב ה**טור** (אור"ח קא):
 ואם התפלל ולא כיון באבות יחזור ויתפלל ואם כיון באבות אין צריך לחזור... והאידינא אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין אם כן למה יחזור.
 הרמ"א פוסק כדברי ה**טור** (אור"ח קא, א):
 המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות, ואם אינו יכול לכוין בכולם, לפחות יכוין באבות; אם לא כיון באבות, אע"פ שכיון בכל השאר, יחזור ויתפלל. הגה: והאידינא אין חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור (טור).

מדוע אדם שלא התכוון באבות לא חוזר על תפילתו?

נימוקו של ה**טור** מעט קשה לכאורה: וכי כל כך קשה להתכוון באבות? ובייחוד אדם שחוזר ומתפלל בגלל שלא התכוון בברכת אבות, סביר להניח שיהיה מודע לצורך להתכוון באבות והפעם כן יתכוון באבות! זאת ועוד, הרי אותו אדם שלא התכוון בברכת אבות לא יצא ידי חובת תפילה, כך שהוא בעצם לא התפלל, ומדוע אפוא שלא נחייב אותו לנסות הפעם להצליח לצאת ידי חובת תפילה! יתכן שכדי להשיב על שאלות אלו עלינו להבין אחרת את החיוב לחזור ולהתפלל. כאשר חכמים הורו לאדם לשוב ולהתפלל הם לא שפטו את ערכה של התפילה הראשונה וקבעו: מאחר שתפילה ללא כוונה באבות אינה תפילה, בעצם לא התפללת ולכן עליך לשוב ולהתפלל. הם הורו לאדם: לא התפללת מספיק טוב, תתפלל שוב, הפעם יותר טוב. והנה, לכתחילה כאמור על האדם לכוון בכל התפילה, ובדיעבד כאשר התכוון בברכה ראשונה, חכמים הסתפקו בכך. ה**טור** הבין שמטרתה של חזרה שבאה להשלים את חסרון הכוונה היא שאדם יתפלל מתוך כוונה בכל חלקי התפילה, כפי שצריך וראוי. על כך כתב ה**טור**, 'והאידינא אין אנו חוזרין מפני חסרון כוונה שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין אם כן למה יחזור', אף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין בכל התפילה, וא"כ בכל מקרה תפילתו לא תהיה תפילה טובה באמת, ולמה שנחייב אותו לשוב ולהתפלל?

ה. הרמ"א פוסק אפוא שבזמן הזה אין חוזרים משום חסרון כוונה. החיי אדם דן באדם שנזכר שלא התכוון בברכת אבות לפני סוף הברכה (חלק א, כלל כד, סעיף ב):
 ועל כל פנים נראה לי אם נזכר קודם שאמר ברוך אתה ה' בסוף ברכה, יחזור לומר מאלהי אברהם כו'.

המשנ"ב פוסק כדבריו, ובביאור הלכה דן בשאלה מה יעשה אדם ששם לב לכך שלא התכוון באבות וסיים את הברכה (קא א, ד"ה והאידינא אין):

והאידינא אין חוזרין וכו' - לכאורה כונתו אם סיים השמ"ע ולא כיון באבות אבל אם עומד אצל אתה גבור ונזכר שלא כיון באבות כיון דמצד הדין לא יצא בזה האיך נאמר לו שיברך עוד ברכות שלא יצא בהם אחרי דחסר לו ברכת אבות וכי מפני שקרוב שלא יכוין נאמר לו שיברך עוד ברכות שבודאי לא יצא בהם כן היה נראה לי. אבל מדברי הח"א כלל כ"ד דין ב' משמע דאינו חוזר אפילו עומד אצל אתה גבור. ויותר נראה לי עצה אחרת באופן זה שלא יאמר עוד עתה כלל וימתין על הש"ץ שיאמר ברכת אבות ויכוין לצאת וכשיגיע הש"ץ לברכת אתה גבור יתחיל בעצמו דהלא בתפלה קיימא לן דאינו מוציא (הש"ע) אלא דוקא מי שאינו בקי מה שאין כן באבות (יכול לצאת בשמיעת החזן) כיון שאינו יכול לברך אותה בעצמו (וא"כ הוא נחשב כאינו בקי).

מה הקושי שרואה הביאור הלכה בכך שאותו אדם ימשיך להתפלל בלי לכוון באבות? מה הפתרון שהוא מציע?

הביאור הלכה מקשה: איך אותו אדם יוכל להמשיך ולהתפלל, הרי מעיקר הדין עליו לשוב ולהתפלל, 'כיוון דמצד הדין לא יצא בזה האיך נאמר לו שיברך עוד ברכות שלא יצא בהם אחרי דחסר לו ברכת אבות?' הרי ברכות אלו, שלא יצא בהם ידי חובה, הן ברכות לבטלה! הפתרון שמוצא לכך הביאור הלכה הוא 'שלא יאמר עוד עתה כלל וימתין על הש"ץ שיאמר ברכת אבות ויכוין לצאת, וכשיגיע הש"ץ לברכת אתה גבור יתחיל בעצמו'.

המנהג הרווח הוא שלא לחשוש לבעיה זו ולהמשיך להתפלל. **הקהילות יעקב** מתמודד עם השאלה מדוע מותר לאדם ששם לב שלא התפלל באבות להמשיך ולהתפלל (ברכות סימן כז):
 ולכאורה קשה דעל כל פנים כשנזכר באמצע תפילתו שלא כיוון באבות היכי רשאי לגמור את תפלתו מאחר שאינו יוצא בתפלה זו אם כן מה שאומר הוי ליה ברכות לבטלה. וכבר עמד בזה המשנ"ב בסימן ק"א בבה"ל ע"ש. וצריך לומר דנהי דבלא כוון לבו חוזר ומתפלל מכל מקום אין הענין שבלא כוונה הוי ברכה לבטלה דגם זה נקרא תפלה אלא שחסר עוד ענין הכוונה, אבל גם בלא כוונה איכא ענין תפילה באמירה בעלמא ואין זה כברכה לבטלה. ונפקא מינה שאם אי אפשר לו לכוון בשום אופן מכל מקום כשהתפלל בשביל אמירת התפילה, עביד נמי מצוה אלא דחסר כוונה והיכא שבידו לכוון צריך לחזור ולהתפלל בשביל לקיים תפילה בכוונה. אך צ"ע מנ"ל דבר זה דאיכא שני דינים בתפילה.

מהי הצעתו של הקהילות יעקב? מדוע הוא מתקשה לקבלה? נסה לחשוב על דרך אחרת להתמודד עם שאלת הביאור הלכה.

נלך בדרך שבה צעדנו לעיל בהסבר דברי הטור וננסה לענות לאורה על שאלת הביאור הלכה: כאשר חכמים מורים לאדם לשוב ולהתפלל הם לא קובעים שתפילה בלא כוונה באבות אינה תפילה. הם דורשים מהאדם לא להסתפק בתפילתו ולהתפלל שוב, הפעם טוב יותר. אולם ודאי שתפילתו הקודמת הייתה תפילה. לכן אותו אדם ששב לב לכך שלא כיוון באבות יכול להמשיך ולהתפלל: תפילתו אינה תפילה לבטלה למרות שמעיקר הדין היה עליו לשוב ולהתפלל!

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. האם אדם שלא מתכוון באבות צריך לחזור על תפילתו מעיקר הדין? מדוע להלכה הוא אינו מחויב לעשות זאת לפי הטור והרמ"א?
2. מה הקושי שרואה המשנ"ב בכך שאדם ששם לב באמצע תפילתו לכך שלא התכוון באבות ימשיך ויתפלל? מה הוא מציע לאותו אדם לעשות? המנהג לעשות כדברי המשנ"ב? כיצד מסביר הקהילות את המנהג להמשיך? חשוב על הסבר נוסף למנהג זה.

1. גם אם בפועל לא יעשה זאת בשל החשש לכך שלא יתכוון גם בתפילה הבאה.